

«ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ» В УКРАЇНОФІЛЬСЬКІЙ ТА РУСОФІЛЬСЬКІЙ ПРЕСІ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД¹

Юрій Славик²

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна

E-mail: yuriy.slavik@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5875-8928>

У статті проаналізовано характер і трансформацію дискурсу «єврейського питання» в українофільській та русофільській періодиці Підкарпатської Русі міжвоєнного періоду. На основі матеріалів провідних партійних і суспільно-політичних видань 1920–1938 рр. з'ясовано особливості сприйняття єврейської громади в контексті політичного та національного протистояння, соціально-економічної конкуренції та освітньо-мовних конфліктів у краї. Дослідження показує, що в 1920-х роках критика євреїв переважно зосереджувалася на економічних аспектах (торгівля, лихварство, корчмарство) і не мала системного расового підґрунтя. Натомість у 1930-х роках, під впливом загальноєвропейської радикалізації та внутрішньополітичної дестабілізації, відбулося зміщення акцентів у бік культурно-цивілізаційних і політичних інтерпретацій, що супроводжувалося посиленням антисемітської риторики. «Єврейське питання» дедалі частіше пов'язувалося з проблемами хехізації освіти, мовної орієнтації шкільництва, підтримки провладних партій, а також із поширенням модерних ідеологій, зокрема соціалізму та комунізму. У русофільському середовищі, особливо навколо РНАП і постаті Степана Фенцика, простежується поступова радикалізація антисемітської риторики та часткова адаптація фашистських ідей. В українофільській пресі, зокрема в середовищі Християнсько-народної партії Августина Волошина, офіційно проголошувалося засудження антисемітизму з позицій християнської етики, однак поряд із цим зберігалася амбівалентність у вигляді критики «єврейського матеріалізму» та культурної відчуженості. Зроблено висновок, що ставлення до єврейської громади формувалося в межах ширшої боротьби за національну ідентичність і політичний вплив у регіоні між українофілами та русофілами. Взаємини між русинськими (україно- та русофільськими) і єврейськими елітами Підкарпатської Русі не зводилися ані до конфлікту, ані до співпраці в чистому вигляді. Вони становили складну комбінацію конкуренції, ситуативних союзів, взаємної недовіри та прагматичного співіснування.

Ключові слова: євреї, українофіли, русофіли, Підкарпатська Русь, антисемітизм, періодика.

Постановка проблеми. Єврейські спогади про міжвоєнне Закарпаття часто характеризують цей період як час толерантності та відсутності інституційного антисемітизму, що значною мірою формувалося на тлі подальшого травматичного досвіду угорської окупації. Водночас у повсякденному житті, особливо в сільських і гірських районах, міжетнічні стосунки цього часу часто визначалися релігійними уявленнями та соціально-економічними чинниками, що не завжди сприяли міжетнічному діалогу.

Крім цього, у міжвоєнний період відбувалася інституціоналізація національної та суспільно-політичної активності русинської більшості, яка проявлялася переважно у двох конкуруючих напрямках: українофільстві та русофільстві. Гостре ідейне протистояння між цими таборами, а також їхня поступова конфронтація з центральною владою, впливали на сприйняття єврейських сусідів, які здебільшого залишалися лояльними до чехословацької держави, особливо в 1930-х роках. У зв'язку із цим «єврейське питання» дедалі частіше використовувалося в політичній риторичі українофільського і русофільського таборів.

Метою статті є аналіз характеру, змісту та еволюції публікацій про єврейське населення в

українофільських і русофільських періодичних виданнях Підкарпатської Русі, виявлення спільних і відмінних рис у підходах обох таборів та з'ясування впливу суспільно-політичного контексту на формування відповідного дискурсу. Дослідження охоплює період до Мюнхенської змови 1938 року, наслідком якої стали зміни політичного режиму в Чехословаччині та умов життя єврейського населення республіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення цієї проблематики в історіографії залишається недостатнім. Базові дослідження з історії євреїв Закарпаття лише побіжно торкаються означеної теми. Ізраїльський дослідник Є. Єлінек переважно акцентує увагу на підтримці єврейським населенням чехословацьких провладних політичних партій, а також на складному й загалом несприятливому становищі євреїв у період Карпатської України [Jelinek, 2007]. Американський історик Раз Сігал констатує виникнення напруження між євреями та карпаторусинами (саме цей термін він використовує у своєму дослідженні – *авт.*), що стало наслідком активізації національної та політичної діяльності останніх. Однак дослідник не розгортає цю тему детально. Винятком є аналіз періоду Карпатської

¹ This article was made possible thanks to the author's Virtual Scholar Ukraine Stipend Program 2025 tenure at the Jack, Joseph, and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum.

² © Славик Ю.

України, коли погіршення міжетнічних відносин, зокрема прояви насильства проти євреїв, історик пов'язує зі зростанням української ідентичності серед русинів, а також із «імпортованим» насильством з боку українських іммігрантів, які брали участь у розбудові Карпатської України [Segal, 2016].

Українська історіографія також представлена переважно дослідженнями становища євреїв у період Карпатської України та частково аналізом сприйняття євреїв українським національним рухом напередодні проголошення автономії Карпатської України [Балабан, Гайдук; Офіцинський, 2020]. Словацький дослідник Петер Шворц, який спеціалізується на міжвоєнному періоді історії Словаччини та Підкарпатської Русі, у висвітленні єврейського питання в регіоні основну увагу зосереджує на взаєминах єврейського населення з новою чехословацькою владою, внутрішніх процесах у єврейському середовищі, а також на відносинах між євреями та місцевими русинами в контексті економічної взаємодії [Švorc, 2020].

У цьому дослідженні українська періодика представлена газетами «Свобода», «Пробоем», «Українське слово», «Нова Свобода», «Вперед». Варто наголосити, що, попри виразне українське національне спрямування, ці періодичні видання репрезентували різні політичні сили з відмінними ідеологічними позиціями – від соціал-демократичних до крайніх націоналістичних. У межах дослідження враховуватимуться лише ті видання, до яких були причетні представники майбутньої політичної еліти Карпатської України – члени уряду, діячі проурядової партії та організації «Карпатська Січ».

Русофільський табір представлений передусім періодичними виданнями, афілійованими з двома ключовими політичними партіями: «Автономним Земледільним Союзом» (АЗС) на чолі з А. Бродієм та профашистською «Російською національно-автономною партією» (РНАП), очолюваною С. Фенциком. Обидва лідери в роки угорської окупації були депутатами угорського парламенту, а їхні політичні соратники обіймали провідні позиції в системі місцевої влади. Водночас до джерельної бази залучатимуться й матеріали, що походять із середовища менш впливових партій та організацій, які сповідували русофільську ідею.

Виклад основного матеріалу. Після входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини єврейське населення отримало рівні громадянські права та можливості для національного розвитку. Держава офіційно визнала євреїв окремою національною меншиною, що дало змогу створювати власні політичні партії, розвивати пресу й систему освіти, а також мати представництво в органах влади. Під час переписів населення 1921 і 1930 років майже 90 % євреїв краю ідентифікували себе за національністю саме як євреї, а не як угорці чи чехи. Для порівняння: серед чеських юдеїв таку національну самоідентифікацію задекларували лише 20,3 %, у Моравії – 51,67 %, серед словацьких євреїв – 54 %. Таким чином, єврейська громада Підкарпатської Русі зберігала значно сильнішу національну ідентичність порівняно з іншими регіонами Чехословаччини.

Водночас така політика Чехословаччини на Підкарпатській Русі мала виразний політичний вимір, оскільки надавала центральній владі інструменти для послаблення позицій угорської етнічної спільноти. Вільне декларування єврейської національності та можливість створювати власні партії призвели до того, що десятки тисяч осіб більше не обліковувалися як угорці. Це зменшило частку угорського населення в офіційній статистиці, послабило електоральні позиції угорських партій і порушило традиційну лояльність єврейського населення до угорського національного проекту. У міжнародному контексті така політика обмежувала можливості Будапешта апелювати до «угорського характеру» краю, що мало значення в умовах ревізійної політики Угорщини після Першої світової війни.

Разом із тим, значна частина старшого покоління євреїв, насамперед у містах, зберігала культурно-мовну орієнтацію на угорське середовище. У повсякденному житті вони продовжували користуватися угорською мовою й подекуди ностальгували за часами Австро-Угорщини, однак ці настрої поступово згасали на тлі зростання антисемітизму в самій Угорщині та нових можливостей, які надала ліберальна чехословацька влада [Segal, p. 47; Švorc, p. 169].

Новими політичними умовами в рамках Чехословацької республіки скористалося і місцеве русинське населення, яке активно розвивало національно-культурне та політичне життя. Водночас політична переорієнтація єврейської громади на Прагу створювала напруження у відносинах із русинськими елітами, які поступово вступали у конфронтацію з центральною владою через затримку надання автономії, мінливу мовно-національну політику та повільні економічні перетворення в регіоні, що був найбільш бідною частиною республіки.

Соціально-економічні протиріччя.

Соціально-економічна нерівність залишалася важливим чинником напруження у взаєминах між русинами та єврейською громадою ще з кінця XIX століття. Після встановлення влади Чехословацької республіки та запровадження відносно ліберального політичного режиму частина місцевої інтелігенції пов'язувала з новими умовами сподівання на подолання економічних диспропорцій, оскільки русини залишалися недостатньо представленими у підприємницьких і торговельних сферах [Наша господарка, 1923, с. 4. «Въ службѣ»..., 1933, с. 1]. Показовою в цьому контексті є опублікована 1923 року в газеті «Свобода» стаття «Жиди і русини», ймовірно написана А. Волошином. У ній акцентувалася увага на економічній залежності частини русинського населення від єврейських підприємців і посередників. Разом з тим наголошувалося на наявності значної кількості добросовісних представників єврейської громади та чітко підкреслювалося відмежування від антисемітських узагальнень. Автор закликав до співпраці русинської та єврейської інтелігенції й наголошував на необхідності економічної самоорганізації русинського населення як одного із засобів подолання наявних диспропорцій [Жиды и русины, 1923, с. 1].

Водночас у публічному дискурсі різних політичних і національних середовищ поширеними були звинувачення на адресу єврейських корчмарів, яким приписували значну роль у загостренні соціальних проблем регіону [Отчаянный зовь..., 1926, с. 1]. Зокрема, у газеті «Українське слово» греко-католицький священник, член Християнсько-народної партії та активний діяч антиалкогольного руху Мукачівської єпархії Кирило Феделеш пов'язував моральний, матеріальний і фізичний занепад українського населення з практиками лихварства та поширення алкоголізму з боку єврейських шинкарів [Феделеш, 1936, с. 1]. У багатьох публікаціях також йшлося про випадки реалізації денатурованого спирту, що часто призводило до смертельних наслідків [Верховинський..., 1928, с. 2; Отравитель-корчмарь, 1922, с. 1].

У боротьбі із лихвою та алкоголізмом лідер українського руху Августин Волошин відводив важливу соціально-просвітницьку роль читальням культурно-освітнього товариства «Просвіта». Він наголошував, що читальня має стати альтернативою торговиці та корчмі, щоб селяни не відчували потреби шукати «товариство нечестивих». Прагнучи усунути корчму з-під контролю лихварів і заохотити селян до відвідування читальень, він допускав можливість продажу при них алкогольних напоїв і відкриття крамниць. Головною умовою, за його словами, мала бути висока моральна репутація управи читальні та забезпечення дотримання меж тверезості. У разі дозволу продажу алкоголю перевагу слід було надавати пиву чи вину, але не міцним напоям [Волошин, Яка праця].

У травні 1939 року в газеті «Карпаторуський Голос» було опубліковано розлогу статтю одного з провідних діячів кооперативного руху, русофіла Василя Щерецького. Як послідовник ідей Едмунда Егана та співзасновник кооперативного руху в Підкарпатській Русі ще за австро-угорського періоду, Щерецький серед практичних заходів для підвищення добробуту селян пропонував дозволяти діяльність лише так званих «дружніх» корчм». Такі заклади не мали б права продавати алкоголь у борг і водночас повинні були б пропагувати засади здорового способу життя [Организация..., 1939, с. 4].

Для реалізації таких планів головні надії покладалися на місцеву інтелігенцію, яка мала вести просвітницьку роботу на селі з метою обмеження єврейської економічної монополії [Інтелігенція..., 1933, с. 76–78]. Як зазначав словацький дослідник Петер Шворц: «Прихований антисемітизм, який зростає серед русинів до 1918 року, у міжвоєнний період зростає прямо пропорційно тому, як русини звільнялися від існуючої залежності від місцевих євреїв» [Švorc, p. 169]. Українська преса часто наводила приклади загострення міжетнічного протистояння в регіоні, пов'язаного зі створенням альтернативи єврейському бізнесу та просвітницькою, антиалкогольною діяльністю місцевої інтелігенції [Почта..., 1930, с. 2; Чи то антисемітизм? 1938, с. 2].

Проте, аналізуючи статті кінця 1930-х років, бачимо, що ці заходи за час перебування регіону у складі ЧСР так і не дали бажаного результату –

принаймні з точки зору представників обох конкуруючих таборів. Газета «Свобода» у 1938 році писала: «Признаємося, що мимо деяких дрібніших спроб, в цім огляді ми мало зробили. І до нині всі важливі ділянки торгівлі і промислу, і взагалі господарське життя далеко не в наших руках» [За господарську..., 1938, с. 1]. У русофільській пресі такий стан справ пояснювали єврейською протидією та низьким рівнем підготовки місцевих кадрів. Лунали також закиди на адресу чехословацької влади, яка, на їхню думку, була політично зацікавлена у співпраці з єврейськими лихварями [Организация экономической..., 1939, с. 4].

Мова та освіта.

Іншим важливим звинуваченням на адресу єврейського населення з боку обох національно-політичних таборів було їх залучення до чехізації системи освіти в регіоні [Чехізація і жида, 1930, с. 2]. Обидві сторони перебували у гострій конкуренції за визначення мовної орієнтації народного шкільництва, розглядаючи освіту як ключовий інструмент формування національної ідентичності. Водночас поширення чеських шкіл у регіоні відбувалося значною мірою завдяки тому, що єврейські діти їх відвідували. Серед учнів чеських шкіл вони становили від 60 до 90 %. Наприклад, серед 89 учнів чеської школи Севлюша (сучасний Виноградів) лише 17 були чехами, тоді як 67 – євреями, 3 – русинами, 2 – німцями та 1 – угорцем. Загалом, якщо на одну чеську школу припадало в середньому 67 дітей осілих тут чехів, то на одну русинську – близько 300 місцевих дітей [Закарпаття..., 2008, с. 269]. Водночас якщо сіоністи закликали віддавати єврейських дітей до єврейських гімназій, то представники ортодоксального юдаїзму, які становили більшість, надавали перевагу чеським школам, що обґрунтовувалося кращими перспективами професійного розвитку в рамках Чехословацької держави або бажанням не втручатися у мовні конфлікти місцевих русинських еліт [Шпакь, 1938, с. 1]. Вибір школи та мови навчання (чеської замість української чи російської) перетворювався на політичне питання і сприймався як прояв недостатньої лояльності до місцевої культури та сприяння асиміляційній політиці чехословацької влади [Jelinek, p. 200].

Окрім звинувачень у сприянні чехізації, євреї зазнавали критики з боку української преси також через підтримку російськомовних підручників у русинських середніх школах – передусім у селах, де не було чеських навчальних закладів і доводилося обирати між українською та російською граматику [Допис із Студеного..., 1938, с. 2]. Газета «Свобода» пояснювала, що підтримка місцевих русофілів частиною єврейського населення була зумовлена впливом крайової влади, яка, на її думку, прагнула за допомогою євреїв послабити український рух [Корчмарі мають..., 1934, с. 3]. Попри це декларувалося бажання жити з євреями в згоді, але підкреслювалося, що ігнорування української мови та культури поширює прірву між народами. У зв'язку із цим навіть лунали погрози оголосити бойкот єврейським товарам та послугам [Чехізація і жида, 1930, с. 2].

Політичний аспект.

Провладна орієнтація більшості євреїв в умовах складної економічної ситуації в регіоні спричинила радикалізацію поглядів на «єврейське питання» навіть у середовищі місцевої Соціал-демократичної партії, серед якої було і багато євреїв. Причому критиці піддавалися як ортодокси, так і сіоністи. Соціал-демократи засуджували як економічну експлуатацію місцевих українців єврейськими корчмарями, так і надмірні релігійні податки, накладені рабинами на бідні верстви єврейського населення. Дійшло навіть до погроз: *«Жидівські провокації можуть лише прискорити рішення соціальної демократії навести порядок і в тих справах»* [Жиди на Підк..., 1931, с. 4]. У 1930 році, констатуючи загострення ставлення русинських еліт до євреїв, сіоністський опозиційний депутат чехословацького парламенту Людвіг Зінгер критикував владу за тиск на єврейських підприємців Підкарпатської Русі, яких, за його словами, під загрозою позбавлення концесій змушували підтримувати провладну партію [О єврейской..., 1930, с. 4].

Суперечності між українським рухом та єврейським середовищем загострювалися також у питаннях територіального співіснування. У 1938 році газета «Свобода» опублікувала різко критичну реакцію на повідомлення в органі Союзу чеських євреїв «Rozvoj» щодо ініціативи звернення до чехословацької влади з пропозицією створення на території Підкарпатської Русі єврейської автономної одиниці за аналогією з Біробіджанським єврейським автономним округом у СРСР. Представники українського руху розцінювали такі ідеї як провокаційні та такі, що можуть ускладнити міжнаціональні відносини в регіоні [Нахабний..., 1939, с. 3].

Водночас у середовищі українського руху переважало позитивне ставлення до сіонізму, який передбачав створення єврейської держави в Палестині та еміграцію туди єврейського населення. У публіцистиці міжвоєнного періоду це розглядалося як один із можливих шляхів розв'язання «єврейського питання» та збереження національної ідентичності євреїв. Показовим у цьому контексті є проведення в липні 1937 року конгресу сіоністів Чехословаччини в ужгородському ресторані «Корона». За повідомленням газети «Українське слово» від 15 липня 1937 року, над будівлею було піднято три прапори – чехословацький, український (синьо-жовтий) та сіоністський (біло-синій із зіркою Давида) [Жидівський конгрес..., 1937, с. 2]. Така символічна репрезентація може свідчити про відносно мирне співіснування та певний рівень взаємної толерантності між українським і сіоністським рухами в регіоні, щонайменше у другій половині 1930-х років.

Варто зазначити, що фенциківці також розглядали сіоністський рух як потенційно ближчий до себе ніж ортодоксальне середовище. Хоча ідеологія сіоністів не повністю збігалася з русофільськими мовними орієнтирами, вона залишалася національною та самостійною, а не асиміляційною. Крім того, за словами русофілів, сіоністи визнавали «карпаторосів» господарями регіону й декларували прагнення підтримувати з ними дружні відносини. Водночас

значалася, що провладна політика рабина Шпіри сприяла поширенню антисемітських настроїв серед «карпаторосів» [Євреї и аграры, 1935, с. 2].

Важливим актором політичного життя Підкарпатської Русі була освічена молодь, яка була вихована в умовах Чехословацької республіки. З кінця 1920-х рр. її голос набуває все більшого впливу на політичне життя регіону. Саме в її середовищі українська ідея набула чітко окреслених національних рамок і водночас певної радикалізації. Важливу роль у цьому процесі відіграла Організація українських націоналістів. Саме під її егідою в липні 1934 року в Мукачеві було проведено найбільший з'їзд народовецької (української) молоді, у якому взяли участь понад 10 тис. осіб [Росоха, 1934, с. 106–110].

Фактично цей з'їзд заклав організаційний та ідеологічний фундамент подальшого розвитку українського націоналістичного руху в краї, що згодом, у 1938–1939 роках, втілювалося у створенні організації «Карпатська Січ». За підсумками з'їзду було оприлюднено резолюцію, яка відображала реакцію молоді на суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні процеси в регіоні. У документі також порушувалися національні питання, зокрема єврейська проблематика, яка прямо й опосередковано згадувалася в соціально-економічному та культурному блоках резолюції.

Зокрема, в ньому містився заклик до активнішої участі українців у торгівлі з метою *«...усунення безоглядного визиску нашого народу жидівсько-мадярсько-чеським елементом»*. Важливо підкреслити, що складне економічне становище регіону молоді націоналісти переважно пов'язували з прорахунками політики чехословацької влади, а не винятково етнічними чинниками в економіці. Окремо критикувалася практика залучення національних меншин до реалізації урядової шкільної політики як інструмент чехізації краю; при цьому очевидно, що йшлося насамперед про єврейську громаду [Другому з'їзду..., 1933, с. 100–103].

Русофільська молодь об'єднувалася переважно навколо постаті Степана Фенцика, який у 1930-х роках активно почав займатися політикою, сповідуючи ідеологію російського фашизму з антисемітським відтінком. Часто антисемітська риторика використовувалася С. Фенциком як інструмент мобілізації селянства та дрібного міщанства, насамперед через звинувачення євреїв в економічній експлуатації краю. У вересні 1933 р. газета «Карпаторуський голос» опублікувала «Протест карпаторуських корчмарів», у якому акцентувалося на «непропорційному» домінуванні євреїв у сфері торгівлі та промислів. Автори документа вимагали перерозподілу концесій на відкриття корчм відповідно до етнічної структури населення, а також перегляду старих угорських концесій, нібито наданих євреям корупційним шляхом [Протестъ русских..., 1933, с. 3]. У передвиборчій кампанії 1935 р. фенциківська РНАП часто вдавалася до етнізації соціально-економічних проблем. У виборчих листівках ставилося питання, чому «руські люди» на власній землі (Підкарпатській Русі) залишаються «босими та голодними», тоді як «жида,

мадяри, чехи та словаки» нібито «живуть гарно, одягнуті, обуті і ситі» [Закарпаття..., 2008, с. 256].

Попри антиєврейську риторичку, фенциківці допускали політичну співпрацю з єврейськими елітами. Вони стверджували, що єдиним способом для євреїв жити в гармонії з місцевою етнічною більшістю є пристосування до «кь національному русскому движенію». Зазначалося, що така тенденція серед єврейських еліт уже проявляється, що викликало задоволення серед місцевих «русских» націоналістів [Куда направляются..., 1934, с. 1; Разговоръ..., 1934, с. 3]. Русофіли намагалися ідеологічно дистанціюватися від нацистського антисемітизму, підкреслюючи його «чужість» для Підкарпатської Русі [Почему Шпира..., 1933, с. 3]. Загалом євреїв поділяли на «шкідливу» інтернаціональну меншість і «лояльну» побутову більшість, з якою, як підкреслювалося, слід було рахуватися у питаннях господарського та суспільно-політичного життя [Єврейській вопросъ..., 1935, с. 2]. Подібна дихотомія дозволяла формально заперечувати радикальний антисемітизм, водночас зберігаючи ієрархічний і дискримінаційний підхід до частини єврейського населення. Насправді йшлося не про відмову від антисемітських уявлень, а про їхню адаптацію до локальних умов та політичних потреб, зокрема в умовах підготовки до створення РНАП та участі на парламентських виборах у регіоні у травні 1935 року.

З оформленням партійної структури РНАП її ідеологія чітко орієнтувалася на фашизм, а антиєврейська риторика поступово радикалізувалася. У 1937 році газета Фенцика опублікувала на своїх шпальтах відверто антисемітську промову словацького праворадикального політика Кароля Сидора, виголошену в чехословацькому парламенті. У ній він закликав уряд стимулювати переселення євреїв до Палестини або Біробіджану, стверджуючи, що вони є економічним тягарем для словаків і русинів Підкарпаття та загалом «чужорідним» у духовному сенсі елементом для місцевого населення [«Пусть идуць..., 1937, с. 2]. Попри відсутність у газеті прямих редакційних оцінок цієї промови, сам факт її передруку може свідчити про схвалення або принаймні ідеологічну близькість редакції до висловлених позицій. Це припущення підтверджують й інші подібні за змістом публікації цього періоду [Что дѣлають евреи..., 1937, с. 4].

Подекуди антисемітська риторика видання набувала відверто абсурдного з політичної точки зору характеру. В одній із публікацій висвітлювався інцидент у Мукачеві влітку 1937 року, коли група місцевих євреїв, за твердженням автора, зневажливо вигукувала угорською мовою на адресу чехословацьких військових. Автор засуджував такі дії, як посягання на «честь и доброе имя чсл. арміи», наголошуючи, що молоде покоління мукачівських євреїв, попри толерантне ставлення та 18-літнє чеське виховання, нібито «чувствует сь мадырамаи и ненавидить все чехо-словакское». Подібну поведінку він подавав як кричущий і неприйнятний випадок, підкреслюючи, що в сусідніх державах таке ставлення було б немислимим [Результаты воспитания, 1937, с. 2]. Парадоксальність цієї публікації полягає в тому,

що вже трохи більше ніж через рік С. Фенцик і його оточення підтримають Угорщину після Першого Віденського арбітражу, а кожен номер газети «Карпаторуський голос» буде насичений античехословацькою риторикою [Освобождение Карп. Руси, 1939, с. 1].

Водночас політичні опоненти Фенцика вказували на суперечність між його публічною риторикою та приватною поведінкою. Зокрема, в бродівській газеті «Русській вѣстникъ» зазначалося, що під час вирішення особистих справ у Братиславі він звертався по підтримку до єврейських організацій, а не до слов'янських інституцій [Свой кь своему..., 1936, с. 3]. Русофільська «Народная свобода» також критикувала ранню проєврейську риторичку фенциківців, риторично запитуючи: «разумно ли з точки зрения карпаторусской политики дать им (евреям – авт.) без всякого повода разгрешения»? [Москвофіли і жиди, 1934, с. 54].

Українська «Нова Свобода» висміювала його зустріч з активом села Дубриничі, де Фенцик заявляв, що не є антисемітом і що місцеві євреї повинні мати такі самі права, як і русини, оскільки обидва народи є корінними на цій землі. При цьому журналісти ставили під сумнів щирість таких заяв, адже в його газеті «Нашь Путь» публікувалися уривки з «Mein Kampf» [Шулем алейхем..., 1938, с. 2]. Проєврейські коливання фенциківців українською пресою оцінювалися, як спроба залучити єврейський капітал для політичної діяльності і на протигагу українському руху [Москвофіли і жиди, 1934, с. 54]. Подібні викриття підривали образ Степана Фенцика, як послідовного носія ідей «слов'янської солідарності» та використовувалися опонентами для політичної боротьби.

«Єврейське питання» у 1930-х роках.

Загалом у другій половині 1930-х років, на тлі зростання популярності фашизму й нацизму та поширення антисемітської пропаганди в Європі, у місцевій періодиці дедалі частіше з'являлися аналітичні публікації, присвячені так званому «єврейському питанню» в регіоні.

У 1935 році лідер українофільського руху А. Волошин так окреслював ідеологічні основи очолюваної ним Християнсько-народної партії (ХНП): *«Із вищих ступенів національного почуття в новіших часах много говорить про фашизм і гітлеризм. Є то пересаджений націоналізм, насичений несправедливою ненавистю проти інших націй... Свідомий християнин не сягає на висоти шовінізму, фашизму, расизму, але не опускається і в глибини нігілізму і соціалістичного матеріалізму... Християнський націоналізм потребує оборони справедливих домагань одної нації проти другої, але не дозволяє насильства, надужиття сили, ненависти одної нації проти другої лиш за те, що і тота, може, слабша нація потребує для себе свободи, своєї культури»* [Волошин, 1935, с. 1]

У 1937 році у статті «Наша соціальна програма» А. Волошин протиставляє економічну політику ХНП як дикому капіталізму, так і радикальним ідеологіям на кшталт фашизму й агресивного націоналізму. Її основні ідеї полягали в захисті слабших верств населення шляхом боротьби з лихварством,

картелями, спекуляцією та штучним підвищенням цін, підтримці корпоративних і кооперативних форм організації (професійних, кредитних, торговельних об'єднань) на засадах солідарності. Автор акцентував на християнських цінностях в політиці, яка має ґрунтуватися на любові до ближнього, а не на ненависті чи класовій боротьбі. Як результат, надавав критиці фашизм та крайні форми націоналізму (як приклад наводив націонал-соціалізм Гітлера), називаючи їх формами «новітнього поганства», що підмінюють релігійні цінності культом нації або сили [Наша соціальна..., 1937, с. 1].

У 1936 році на шпальтах партійної газети «Свобода» християнський підхід було задекларовано і у ставленні до євреїв: *«В нинішніх часах скоро розвивається ненависть проти жидів особливо, як реакція проти значної участі жидів в комунізмі і анархизмі... Треба знати, що Католицька церква все осудила антисемітизм... Сам Христос на кресті відпустив жидам, що його розняли... Християнське думання не знає антисемітизму»* [Антисемітизм і християнство. 1936]. Попри це, у газеті, власником якої тоді був А. Волошин, часто публікували матеріали, що різко критично оцінювали роль євреїв та національну диспропорцію в економіці краю [Не антисемітизм..., 1938, с. 2; Воскресім Еганову..., 1935, с. 1–2].

Дещо обережніше ставлення до єврейської спільноти було викладено в статті «Жидівське питання», де автор розмірковує над тим, як в умовах наростаючого в Європі антисемітизму слід ставитися до євреїв на Підкарпатській Русі. Автор (зазначений ініціалами «о. І. Ч.»), які не вдалося встановити, але явно вказують на приналежність до місцевого греко-католицького духовенства – *авт.*) критикує, на його думку, схильність євреїв до комунізму та матеріалізму, а також згадує їхнє дотеперішнє негативне ставлення до християнства. Виходячи з цього, він робить висновок, що християнам не варто тісно співпрацювати з євреями у жодному напрямку. Водночас у підсумку публікації автор зазначає: *«Ми обороняємося від жидівського матеріалізму, який підходить до нас у комунізмі чи в іншій формі, але і супроти жидів в'яже нас вищий закон любови»* [Жидівське питання, 1936, с. 2].

Отже, програмні засади А. Волошина засвідчують його прагнення поєднати національну ідею з християнсько-соціальними принципами та дистанціюватися від фашизму й радикального націоналізму. Разом із тим, окремі публікації в редакційній «Свободі» цього часу відображали вплив поширених у міжвоєнному суспільстві етноекономічних стереотипів, що створювало певну амбівалентність між задекларованими ідеалами та публічним дискурсом.

У 1937 році наближена до місцевої греко-католицької церкви русофільська газета «Неділя» опублікувала аналітичну статтю, присвячену природі антисемітизму. Автор публікації не зазначений, однак із тексту випливає, що він належав до середовища священнослужителів. У статті аналізуються причини поширення антисемітських настроїв серед християнського населення.

Автор наголошує, що антисемітизм не є явищем, притаманним виключно християнам: за його

твердженням, він існував ще до появи християнства і був характерний також для інших релігійних середовищ. Автор зазначає, що мільйони християн підсвідомо відчувають загрозу з боку євреїв і вважає ці побоювання небезпідставними. На його думку, починаючи з XVIII століття, євреї часто були залучені до антицерковних рухів та ідеологій, зокрема масонства, комунізму, соціалізму й анархізму.

Окрім участі в антицерковних і антихристиянських ідеологіях, автор наводить приклади побутового характеру з Підкарпатської Русі. За його словами, у регіоні нерідко траплялися випадки зневажливого ставлення з боку місцевих євреїв до християнських священнослужителів та релігійних традицій загалом.

Таким чином, антисемітизм серед християн автор інтерпретує як свідому реакцію на антихристиянські дії з боку євреїв. При цьому він визнає, що не всі євреї поділяють такі погляди, однак, на його думку, саме антихристиянськи налаштована частина єврейського населення дискредитує тих, хто лояльно ставиться до Церкви. У підсумку автор резюмує: *«Против антисемітизма христиан наилучший способ – ликвидирование антихристианства и борьбы против Церкви с стороны одной части жидовства»* [Антисемітизм, 1937, с. 1].

У тому ж році в газеті «Неділя» було опубліковано ще одну статтю, у якій знову наголошувалося на антихристиянській та антицерковній сутності, приписуваній частині єврейського населення, що значною мірою повторювало тези попередньої публікації. Також у цій статті автор звернувся до аналізу нацистської расової теорії. За його словами, вона не є оригінальною, а фактично копіює «жидівські теорії і практики» (зокрема, ідею вибраності та расової виключності), лише спрямовуючи їх проти самих євреїв. Автор також характеризував правлячий режим у Німеччині як «модерне поганство», позбавлене християнської сутності. Таким чином, порівнюючи нацизм із певними радикальними єврейськими рухами, він трактував обидва явища як антихристиянські за своєю ідейною природою [Раціоналізм великої, 1937, с. 1].

Таким чином, ці публікації відображають типову для частини католицького середовища міжвоєнної доби амбівалентність: поєднання універсалістського християнського дискурсу любові з поширеними культурно-релігійними упередженнями та страхами перед модерними ідеологіями. Водночас відчуваються і певні відмінності у позиціях клерикальних кіл обох напрямків, насамперед у тональності, акцентах і способі інтерпретації антисемітизму.

У «Свободі» позиція виглядає більш нормативно-богословською та стриманою. Автори прямо наголошують, що антисемітизм суперечить християнському вченню, підкреслюють універсальний закон любові й засудження расової ненависті Церквою. Хоча в текстах присутня критика «єврейського матеріалізму», зв'язків із комунізмом та економічного домінування, вона подається радше як ідеологічне застереження, а не як виправдання ворожості.

Натомість у «Неділі» акцент зміщується з богословського принципу на соціально-політичне пояснення антисемітизму. Автори не лише конста-

тують його існування, а й намагаються раціоналізувати як реакцію християн на антицерковну діяльність частини єврейства. Тут більше узагальнень щодо участі євреїв у модерних ідеологіях і більше уваги до конфліктного виміру відносин. Хоча расова теорія нацизму також критикується як антихристиянська, сама аргументація в «Неділі» є жорсткішою й менш універсалістською.

Отже, напередодні подій 1938 року сприйняття єврейської громади серед місцевих політичних еліт зазнавало подальшого загострення, що відображало загальноєвропейську тенденцію радикалізації.

Висновки. Міжвоєнний період на Підкарпатській Русі характеризувався складною та багатовимірною динамікою взаємин між єврейськими й русинськими елітами, що формувалися під впливом політики Чехословацької держави, соціально-економічної структури регіону та загальноєвропейських ідеологічних тенденцій.

На початковому етапі (1920-ті роки) у пресі переважала соціально-економічна проблематизація єврейської присутності в торгівлі, кредитуванні та посередництві. Критика здебільшого формулювалася в категоріях економічної нерівності та залежності селянства й не супроводжувалася системною расовою аргументацією. Навіть у публікаціях, де порушувалося питання «єврейської монополії», автори часто дистанціювалися від відвертого антисемітизму, наголошуючи на необхідності розвитку кооперативного руху та уникнення міжнаціональної ворожнечі. Водночас спроби української та русофільської інтелігенції зміцнити кооперацію й зменшити економічну залежність селян мали обмежені результати. Таким чином, дискурс цього періоду можна окреслити як соціально-критичний із національним підґрунтям, але без чітко оформленої ксенофобської ідеології.

У 1930-х роках, на тлі світової економічної кризи, поживлення політичного життя та радикалізації антисемітських тенденцій у Європі, відбулося поступове зміщення акцентів від критики економічних практик до ширших культурно-цивілізаційних узагальнень. У їхніх межах євреї дедалі частіше постають як «чужорідний» або «антихристиянський»

елемент. Важливим чинником напруження залишалося шкільне питання, де вибір мови навчання набував виразного політичного значення. Орієнтація частини ортодоксального єврейства на чеські школи сприймалася проукраїнськими і проросійськими середовищами як сприяння чехізації, що ускладнювало міжетнічний діалог. Водночас навіть у цей період місцева преса обох напрямів нерідко намагалася ідеологічно дистанціюватися від біологічного расизму нацистського зразка.

Попри гостру риторику, русофільські політики інколи розглядали можливість прагматичних союзів із єврейськими елітами, хоч і з істотними застереженнями; Разом із тим, у пресі фіксується підтримка русофільського руху з боку частини єврейського населення. Натомість українська політична риторика загалом не передбачала стратегічних союзів із єврейськими партіями, а проросійські тенденції серед частини єврейства трактувала як інструмент провладної політики, спрямованої на послаблення українських позицій. Винятком було відносно лояльне ставлення до сіоністського руху, ідеологія якого передбачала виховання рідною мовою та перспективу еміграції до Палестини. Загалом українофільська преса займала поміркованішу позицію, хоча наприкінці 1930-х років її тональність також зазнала радикалізації.

Отже, аналіз українофільської та русофільської періодики засвідчує, що антисемітський дискурс у краї не був статичним явищем, а зазнав помітної трансформації – від соціально-економічної критики до політико-культурних і цивілізаційних форм протиставлення. Взаємини між русинськими (україно- та русофільськими) і єврейськими елітами Підкарпатської Русі в міжвоєнний період не зводилися ані до конфлікту, ані до співпраці в чистому вигляді. Вони становили складну комбінацію конкуренції, ситуативних союзів, взаємної недовіри та прагматичного співіснування. Радикалізація політичного поля наприкінці 1930-х років створила ідейні та соціально-політичні передумови для подальших трагічних подій, що розгорнулися вже в умовах зміни державної приналежності краю.

Список використаних джерел

- Антисемітизм і християнство, 1936, *Свобода*, 8 жовтня, с. 3.
 Антисемітизм, 1937, *Неділья*, 28 лютого, с. 1.
 Балабан, Б., Гайдук, Т. Карпатська Україна та єврейське питання (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). [Online].
 Доступно: https://uamoderna.com/images/archiv/24/24_Balaban-Haiduk.pdf.
 Верховинський корчми продають дерев'яний (денатурований) алкоголь, 1928, *Свобода*, 16 лютого, с. 2.
 Волошин, А., 1935. Наш націоналізм, *Свобода*, 9 травня, с. 1.
 Волошин, А. Яка праця нас чекає для піднесення освіти серед населення? [Online]. Доступно: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh06.htm>.
 Воскресім Еганову акцію! 1935, *Свобода*, 1 травня, с. 1–2.
 «Въ службъ ненависти противъ жиловъ», 1933, *Карпаторускій голось*, 2 червня, с. 1.
 Допис із Студеного. Плебісцит і жици. Хто поширює антисемітизм? 1938, *Українське слово*, 27 січня, с. 2.
 Другому з'їзду народовецької молоді, 1933, *Пробоем*, червень, с. 100–103.
 Евреи и аграры, 1935, *Карпаторускій голось*, 8 лютого, с. 2.
 Єврейській вопросу на Подкарпатской Руси, 1935, *Карпаторускій голось*, 22 травня, с. 2.
 Жици на Підк. Руси хочуть провоквати працюючий нарід? 1931, *Вперед*, 15 жовтня, с. 4.
 Жидівське питання, 1936, *Свобода*, 19 листопада, с. 2.
 Жидівський конгрес в Ужгороді, 1937, *Українське слово*, 15 липня, с. 2.
 Жици и русины, 1923, *Свобода*, 4 травня, с. 1.
 За господарську незалежність, 1938, *Свобода*, 5 квітня, с. 1.

- Закарпаття в етнополітичному вимірі, 2008. Київ: ІПЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 682 с.
- Інтелекція і народ, 1933, *Пробоем*, травень, с. 76–78.
- Корчмарі мають їх скріпляти! 1934, *Свобода*, 7 червня, с. 3.
- Куда направляются евреи? 1934, *Карпаторусский голос*, 27 апрѣля, с. 1.
- Москвофіли і жида, 1933, *Пробоем*, березень, с. 54.
- Нахабний жидівський апетитик, 1938, *Свобода*, 29 березня, с. 3.
- Наша господарка. Наша торговля и нашъ промысль, 1923, *Свобода*, 13 апрѣля, с. 4.
- Наша соціальна програма, 1937, *Свобода*, 16 травня, с. 1.
- Не антисемітизм, але свята правда, 1938, *Свобода*, 7 червня, с. 2.
- О еврейской проблемѣ на П. Руси, 1930, *Русская земля*, 7 марта, с. 4.
- Организация экономической жизни нашего лучшего будущего, 1939, *Карпаторусский голос*, 24 мая, с. 4.
- Освобождение Карп. Руси отъ Попрада до Тису, 1939, *Карпаторусский голос*, 29 марта, с. 1.
- Отравитель-корчмарь. Вмѣсто паленки продають отрову – денатуральный алкоголь. 1922, *Свобода*, 1 января, с. 3.
- Отчаянный зовъ русской Верховины. Наша русская Верховина потопаетъ въ спиртныхъ напиткахъ, а крестьяне стають вѣчными рабами, 1926, *Русская земля*, 4 марта, с. 1.
- Офіцинський, Р., 2020. Євреї Карпатської України (1938 – 1939): соціально-економічне і національно-культурне становище, *EUROPA ORIENTALIS* (11), *Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, с. 29–42.
- Почему Шпира пишет по-нѣмецки? 1933, *Карпаторусский голос*, 27 апрѣля, с. 3.
- Почта у жидівських руках, 1930, *Свобода*, 6 новембра, с. 2.
- Протестъ русскихъ корчмарей. 1933, *Карпаторусский голос*, 27 сентября, с. 3.
- «Пусть идутъ жида до Палестины и Биробиджана», 1937, *Нашъ Путь*, 24 мая, с. 2.
- Разговоръ съ предводителемъ ортодоксальныхъ евреевъ. 1933, *Карпаторусский голос*, 25 марта, с. 3.
- Рационализмъ великой. 1937, *Недѣля*, 1 августа, с. 1.
- Результаты воспитания. «Лояльные» евреи оскорбляютъ честь арміи, 1937, *Нашъ Путь*, 1 июня, с. 2.
- Росоха, С., 1934. Другий зїзд української народовецької молоді Підкарпаття. *Пробоем*, червень, с. 106–110.
- Свой къ своему, а Фенцикъ къ жидамъ, 1936, *Русский вѣстникъ*, 7 июня, с. 3.
- Феделеш, К., 1936. Про жидівське питання, *Українське слово*, 13 серпня, с. 1.
- Чехізація і жида, 1930, *Свобода*, 6 новембра, с. 2.
- Чи то антисемітизм? 1938, *Нова Свобода*, 4 серпня, с. 2.
- Что дѣлають евреи изъ аграрной монополии съ нашими людьми на Маковицѣ. 1937, *Нашъ Путь*, 24 мая, с. 4.
- Шпакъ, Г., 1936. Жида и карпатороссы, *Русский вѣстникъ*, 17 мая, с. 1.
- Шулем алейхем «русские націоналісти»! 1938, *Свобода*, 29 березня, с. 2.
- Jelinek, Y. A., 2007. *The Carpathian diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848 – 1948*. Ed. Paul R. Magocsi, Boulder: East European Monographs, New York: Distributed by Columbia University Press, 498 p.
- Segal, Raz, 2016. *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914 – 1945)*, Stanford: Stanford University Press, 196 p.
- Švorc, Peter, 2020. *Budapest or Prague? Jews in Eastern Slovakia and Subcarpathian Rus' at the turn of the 20th century*, Prešov: Universum-EU, 183 p.

References

- Antysemityzm i khrystianstvo. [Anti-Semitism and Christianity], 1936, *Svoboda*, 8 zhovtnia, s. 3. (in Ukrainian).
- Antysemityzm. [Anti-Semitism], 1937, *Nedilia*, 28 fevralia, s. 1. (in Russian).
- Balaban, B., Haiduk, T. Карпатська Україна та єврейське питання (zhovten 1938 – berezen 1939 rr.). [Carpathian Ukraine and the Jewish question (October 1938 – March 1939)]. [Online]. Dostupno: https://uamoderna.com/images/archiv/24/24_Balaban-Haiduk.pdf; (in Ukrainian).
- Verkhovynski korchmy prodaiut dereviani (denaturovani) alkohol. [Verkhovynski taverns sell wooden (denatured) alcohol], 1928, *Svoboda*, 16 fevralia, s. 2. (in Ukrainian).
- Voloshyn, A., 1935. Nash natsionalizm. [Our nationalism], *Svoboda*, 9 maia, s. 1. (in Ukrainian).
- Voloshyn, A. Yaka pratsia nas chekaie dlia pidnesennia osvity sered naselennia? [What work awaits us to raise the educational level among the population?] [Online]. Dostupno: <https://litopys.org.ua/volosh/volosh06.htm>. (in Ukrainian).
- Voskresim Ehanovu aktsiiu! [Let's revive Egan's campaign!], 1935, *Svoboda*, 1 avgusta, s. 1–2. (in Ukrainian).
- «V sluzhbi nenavisti protiv zhidov». [In the service of hatred against the Jews], 1933, *Karpatorusskij golos*, 2 iunია, s. 1. (in Russian).
- Dopys iz Studenoho. Plebistsyt i zhydy. Khto poshyriue antysemityzm? [A post from Studenyi. The plebiscite and the Jews. Who is spreading anti-Semitism?], 1938, *Ukrainske slovo*, 27 sichnia, s. 2. (in Ukrainian).
- Druhomu zizdu narodovetskoj molodi. [The second congress of the Narodovetska youth movement], 1933, *Proboiem*, cherven, s. 100–103. (in Ukrainian).
- Evrei i agrary. [Jews and agrarians], 1935, *Karpatorusskij golos*, 8 fevralia, s. 2. (in Russian).
- Evrejskij vopros na Podkarpatskoj Rusi. [The Jewish question in Subcarpathian Rus]. 1935, *Karpatorusskij golos*, 22 marta, s. 2. (in Russian).
- Zhydy na Pidk. Rusi khochut provokuvat pratsiuiuchy narid? [Do the Jews in Subcarpathian Rus want to provoke the working people?], 1931, *Vpered*, 15 zhovtnia, s. 4. (in Ukrainian).
- Zhydivske pytannia. [The Jewish question], 1936, *Svoboda*, 19 lystopada, s. 2. (in Ukrainian).
- Zhydivskiy konhres v Uzhhorodi. [The Jewish Congress in Uzhhorod], 1937, *Ukrainske slovo*, 15 lypnia, s. 2. (in Ukrainian).
- Zhidy i rusyny. [Jews and Rusyns], 1923, *Svoboda*, 4 marta, s. 1. (in Ukrainian).
- Za hospodarsku nezalezhnist. [For economic independence], 1938, *Svoboda*, 5 kvitnia, s. 1. (in Ukrainian).
- Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri [Transcarpathia in the ethnopolitical dimension], 2008. Kyiv: IPEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 682 s. (in Ukrainian).
- Inteligentsia i narod. [The intelligentsia and the people], 1933, *Proboiem*, traven, s. 76–78. (in Ukrainian).
- Korchmari maiut yikh skriplyaty! [Tavern keepers must strengthen them!], 1934, *Svoboda*, 7 chervnia, s. 3. (in Ukrainian).

- Kuda napravliaiutsia evrei? [Where are the Jews going?], 1934, *Karpatorusskij golos*, 27 aprilia, s. 1. (in Russian).
Moskvofily i zhydy. [Moscowphiles and Jews], 1933, *Proboiem*, berezen, s. 54. (in Ukrainian).
Nakhabynyi zhydivskiy apetytik. [The insolent Jewish appetite], 1938, *Svoboda*, 29 bereznia, s. 3. (in Ukrainian).
Nasha hospodarka. Nasha torhovlia i nash promysl. [Our economy. Our trade and our industry], 1923, *Svoboda*, 13 aprilia, s. 4. (in Ukrainian).
Nasha sotsialna prohrama. [Our social programme], 1937, *Svoboda*, 16 travnia, s. 1. (in Ukrainian).
Ne antysemityzm, ale sviata pravda. [Not anti-Semitism, but the holy truth], 1938, *Svoboda*, 7 chervnia, s. 2. (in Ukrainian).
O evrejskoj problemi na P. Rusi. [On the Jewish problem in P. Rus], 1930, *Russkaia zemlia*, 7 marta, s. 4. (in Russian).
Organizatsiia ekonomicheskoi zhizni – osnovanie nashego luchshego budushchago. [The organisation of economic life is the foundation of our better future], 1939, *Karpatorusskij golos*, 24 maia, s. 4. (in Russian).
Osvozhdenie Karp. Rusi ot' Poprada do Tysu, 1939, *Karpatorusskij golos*, 29 marta, s. 1. (in Russian).
Otravitel-korchmar. Vmisto palenki prodaiut otrovu – denaturalnyi alkohol. [The poisoner-tavern keeper. Instead of moonshine, they sell poison – denatured alcohol], 1922, *Svoboda*, 1 ianvaria, s. 3. (in Ukrainian).
Otchaiannyi zav russkoi Verkhoviny. Nasha russkaia Verkhovina potopaet v spirtnykh napitkakh, a krestiane staiut vichnymi rabami. [The desperate cry of the Russian Verkhovyna. Our Russian Verkhovyna are drowning in alcoholic beverages, and the peasants are becoming eternal slaves], 1926, *Russkaia zemlia*, 4 marta, s. 1. (in Russian).
Ofitsynskiy R., 2020. Yevrei Karpatskoi Ukrainy (1938 – 1939): sotsialno-ekonomichne i natsionalno-kulturne stanovyshe, [Jews of Carpathian Ukraine (1938 – 1939): socio-economic and national-cultural situation], *EUROPA ORIENTALIS (11). Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich*, s. 29–42. (in Ukrainian).
Pochemu Shpira pishet po-nimetski? [Why does Shpira write in German?], 1933, *Karpatorusskij golos*, 27 aprilia, s. 3. (in Russian).
Pochta u zhydivskyykh rukakh. [The post office is in Jewish hands], 1930, *Svoboda*, 6 novembra, s. 2. (in Ukrainian).
Protest russkikh korchmarei. [Protest of Russian innkeepers], 1933, *Karpatorusskij golos*, 27 sentiabria, s. 3. (in Russian).
«Pust idut zhidy do Palestyny i Birobydzhana». [“Let the Jews go to Palestine and Birobidzhan”], 1937, *Nash Put*, 24 maia, s. 2. (in Russian).
Razgovor s predvoditelem ortodoksalnykh evreev. [Conversation with the leader of the Orthodox Jews], 1933, *Karpatorusskij golos*, 25 marta, s. 3. (in Russian).
Ratsionalizm velikoi. [The rationalism the great], 1937, *Nedilia*, 1 avgusta, s. 1. (in Russian).
Rezultaty vospitaniia. «Loialnye» evrei oskorbliaiut chest armii. [The results of education. “Loyal” Jews insult the honour of the army], 1937, *Nash Put*, 1 iunია, s. 2. (in Russian).
Rosokha, S., 1934. Druhyi zizd ukrainskoi narodovetskoi molodi Pidkarpattia. [The second congress of Ukrainian nationalist youth in Subcarpathia], *Proboiem*, cherven, s. 106–110. (in Ukrainian).
Svoi k svoemu, a Fentsyk k zhidam. [Ourselves refers to the ours, and Fentsik to the Jews], 1936, *Russkii vistnik*, 7 iunია, s. 3. (in Russian).
Fedeles, K., 1936. Pro zhydivske pytannia. [On the Jewish question], *Ukrainske slovo*, 13 serpnia, s. 1. (in Ukrainian).
Chekhizatsiia i zhydy. [Czechisation and the Jews], 1930, *Svoboda*, 6 novembra, s. 2. (in Ukrainian).
Chy to antysemityzm? [Is it anti-Semitism?], 1938, *Nova Svoboda*, 4 serpnia, s. 2. (in Ukrainian).
Chto dilaiut evrei iz agrarnoi monopolii s nashimi liudmi na Makovitsi. [What the Jews are doing with their agricultural monopoly over our people in Makovitsa], 1937, *Nash Put*, 24 maia, s. 4. (in Russian).
Shpak, G., 1936. Zhidy i karpatorossy. [Jews and Carpatho-Russians], *Russkii vistnik*, 17 maia, s. 1. (in Russian).
Shulem aleikhem «russkie natsionalisty»! [Shulem aleichem, ‘Russian nationalists!], 1938, *Svoboda*, 29 bereznia, s. 2. (in Ukrainian).
Jelinek, Y. A., 2007. *The Carpathian diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus’ and Mukachevo, 1848 – 1948*. Ed. Paul R. Magocsi, Boulder: East European Monographs, New York: Distributed by Columbia University Press, 498 p. (in English).
Segal, Raz, 2016. *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914 – 1945)*, Stanford: Stanford University Press, 196 p. (in English).
Švorc, Peter, 2020. *Budapest or Prague? Jews in Eastern Slovakia and Subcarpathian Rus’ at the turn of the 20th century*, Prešov: Universum-EU, 183 p. (in English).

Yuriy Slavik

Candidate of History, Docent of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

«THE JEWISH QUESTION» IN THE UKRAINOPHILE AND RUSSOPHILE PRESS OF SUBCARPATHIAN (PIDKARPATSKA) RUS DURING THE INTERWAR PERIOD

The article analyses the nature and transformation of the discourse on the «Jewish question» in Ukrainian- and Russian-speaking periodicals in Subcarpathian Rus (Pidkarpatska Rus) during the interwar period. Based on materials from leading parties and socio-political publications from 1920 to 1938, the article identifies the peculiarities of the perception of the Jewish community in the context of political and national confrontation, socio-economic competition, and educational and linguistic conflicts in the region. The study shows that in the 1920s, criticism of Jews focused mainly on economic aspects (trade, usury, tavern keeping) and did not have a systematic racial basis. In the 1930s, however, under the influence of pan-European radicalisation and internal political destabilisation, the emphasis shifted towards cultural, civilisational and political interpretations, accompanied by an intensification of anti-Semitic rhetoric. The Jewish question was increasingly linked to the problems of Czechisation of education, the linguistic orientation of schooling, support for pro-government parties, and the spread of modern ideologies, particularly socialism and communism. In Russophile circles, especially around the RNAP and the figure of Stepan Fentsyk, there was a gradual

radicalisation of anti-Jewish rhetoric and a partial adaptation of fascist ideas. The Ukrainian press, particularly within the Christian People's Party of Augustyn Voloshyn, officially condemned anti-Semitism from the standpoint of Christian ethics, but at the same time maintained an ambivalence in the form of criticism of «Jewish materialism» and cultural alienation. It was concluded that attitudes towards the Jewish community were shaped within the broader struggle for national identity and political influence in the region between Ukrainophiles and Russophiles. Relations between the Rusyn (Ukrainian and Russophile) and Jewish elites of Subcarpathian Rus were neither purely conflictual nor purely cooperative. They were a complex combination of competition, situational alliances, mutual distrust, and pragmatic coexistence.

Keywords: *Jews, Ukrainophiles, Russophiles, Subcarpathian Rus, antisemitism, periodicals.*

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що не має конфлікту інтересів щодо даного дослідження, включаючи фінансовий, особистий, авторський або будь-який інший, який міг би вплинути на дослідження, а також на результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження здійснено в рамках програми стипендій Virtual Scholar Ukraine Stipend Program 2025 р. у Центрі перспективних досліджень Голокосту імені Джека, Джозефа та Мортоні Мандела при Меморіальному музеї Голокосту США.

Доступність даних

Усі дані доступні в цифровій або графічній формі в основному тексті рукопису.

Використання штучного інтелекту

Автор підтверджує, що при створенні даної роботи він не використовував технології штучного інтелекту.

Статус статті:

Отримано: 18.02.2026   Прийнято: 23.03.2026   Опубліковано: 15.04.2026
Creative Commons Attribution NonCommercial ShareAlike License (CC BY-NC-SA 4.0)
ISSN 2523-4498 (Print)   ISSN 2786-6513 (Online)